

Владан Виријевић, главни и одговорни уредник.
Маршовски њојром 2004. Узроци, разарања, њоследице.
Темајски зборник. Грачаница: Дом културе „Грачаница”,
Приштина/Чаглавица: Архив Косова и Метохије, 2025, 732.

„Све што је припадало Србима погођено је у срце. [...] страдала је чиста једна цивилизација”. Овим речима Живојин Ракчевић, директор Дома културе у Грачаници и председник Удружења новинара Србије, започиње свој предговор зборника радова *Маршовски њојром 2004. Узроци, разарања, њоследице*. Реч је о догађају у којем је током свега три дана, према званичним подацима Уједињених нација (УН), протерано око 4000 лица, понајвише Срба, и у којем су повређене 954 особе, укључујући 65 припадника Мисије привремене управе УН на Косову (УНМИК), 61 припадник Косовских снага (КФОР) и 58 припадника Косовске полицијске службе (КПС). Спањено је или тешко оштећено око 800 српских, 90 ашкалијских и две албанске куће, разорено је 36 православних цркава, уништено је око 10.000 фресака, икона, путира и других црквених реликвија, као и књиге крштених, венчаних и умрлих. Коначно, страдало је осморо Срба и једанаесторо Албанаца. Наведени догађај остао је дубоко урезан у колективној свести српског народа на Косову и Метохији, чинећи један од оних беочуга према који-

ма се линеарно протицање времена дели на *џре* и *џосле*. Отуда се не чине претераним наведене речи Живојина Ракчевића који је и сáм сведочио догађајима из марта 2004. Тоталитарни карактер и разорна снага тродневног насиља врло брзо су код Срба обликовали јасан утисак да није било речи о спонтаном експесу већ о планираном злочину. Управо зато се као јединствени појам којим је обухваћено све оно што се дешавало на Косову и Метохији током 17, 18. и 19. марта 2004. наметнула реч *џојром*.

Аутор предговора наводи како је требало „да прође неколико година да се уопште формира шири слика о размерама и последицама Погрома 2004.”, те да се и после више од две деценије након овог догађаја откривају нове појединости о мотивима и узроцима, учесницима и жртвама. Све то дало је подстицај да се на једном месту саберу досадашња научна знања у вези са наведеним проблемима.

У зборнику *Маршовски њојром 2004. Узроци, разарања, њоследице* представљено је 25 научних радова. Мада они нису организовани у тематско-хронолошке целине, већ су

уређени по азбучном реду пратећи почетна слова у презименима аутора, према својој садржини могу се поделити у три главне групе са неколико подгрупа.

Првој групи тематски сродних радова припадају они у којима су анализирани историјски процеси значајни за разумевање генезе мартовских догађаја на Косову и Метохији 2004. Владан Виријевић указао је на друштвено-политичке околности у којима су током прве две деценије по окончању Другог светског рата обликовани српско-албански односи, посматрајући овај период као прву фазу „поратног пузајућег албанског шовинизма”, који је под „својеврсном мимикријом и макијавелистичким приступом стрпљиво и упорно деловао на остваривању свог програмског циља зацртаног 1878. године у Призрену”. У раду Игора Вукадиновића косовско питање анализирано је у контексту политике Сједињених Америчких Држава (САД) и њених савезника према Југославији у годинама после завршетка Другог светског рата. Према ауторовом мишљењу, држање западних сила према наведеном проблему указује на то да бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. и проглашење независности Косова девет година касније нису представљали последице изненадних и самоиницијативних по-

духвата двеју председничких администрација у САД и тадашњих влада Велике Британије и Немачке.

Другој, најобимнијој групи у овом зборнику припадају они радови који су уско везани за дешавања на Косову и Метохији током марта 2004. Међу њима се издваја најпре пет радова у којима су представљени шири контекст и главни токови Мартовског погрома. У свом раду Ненад Антонијевић приказао је деловање Ослободилачке војске Косова после окончања ратног сукоба 1999, затим уништавање православних храмова између 17. и 19. марта 2004. и српске жртве које су тада страдале, док је средиште рада посвећено анализи написа у српској штампи о догађајима на Косову и Метохији током ова три дана. О извештавању српских медија о Мартовском погрому писала је и Јелена Марковић, настојећи „да испита каква је медијска слика коју су штампани медији у Србији послали и на који начин су и у којој мери извештавали за време Мартовског погрома 2004. године”, те „какав је [био] тон извештавања и у којој мери су поштовани етички стандарди професије”. Ауторка је посебно указала на значај и одговорност медија за обликовање колективног мишљења, посебно „у кризним ситуацијама”, наводећи како је сâм повод за Мартовски погром представљало то што је

Радио-телевизија Косово објавила 16. марта 2004. лажну вест о одговорности Срба за утапање тројице албанских дечака у селу Чабра недалеко од Зубиног Потока. Бранко Шапоњић анализирао је улогу међународне заједнице у спречавању насиља над Србима у марту 2004, закључујући да су „међународне безбедносне снаге показале висок степен непрофесионализма у заустављању погрома и санирању последица истог”. У свом раду Живојин Ракочевић представио је српске жртве страдале у Мартовском погрому. Њихова имена су: Драган Недељковић, Јана Тучев, Боривоје Спасојевић, Анка Перић, Слободан Перић, Добри Столић, Борко Столић, Златибор Трајковић и Ненад Весић. Аутор је приказао не само околности у којима су наведене жртве изгубиле животе, већ и њихове краће биографије, заснивајући своје истраживање на прикупљеним изјавама чланова породица и очевидаца, као и на извештајима са судских процеса. Исти аутор дао је још један, подједнако значајан прилог у овом зборнику. Реч је о својеврсном фото-албуму испуњеном фотографијама насталим „у динамици сукоба”, непосредно после окончања Мартовског погрома, које је већином забележио сам аутор. Описи фотографија нису сведени само на одговарајуће легенде,

већ су наведене и околности злочина о којима оне сведоче.

Осам радова објављених у овом зборнику испуњено је реконструкцијом и анализом непосредних узрока и главних токова мартовских догађаја у појединим градовима и селима. Анализирајући дешавања у Косовској Митровици током 17, 18. и 19. марта 2004. рад Јована Алексића показује да је Мартовски погром отпочео управо у овом граду, одакле се муњевитом брзином прелио на остале крајеве Косова и Метохије у којима је у мањем или већем броју живело српско становништво. Немања Димитријевић указао је на протеривање српског становништва из Приштине, пратећи овај процес од потписивања војно-техничког споразума у Куманову 9. јуна 1999. и усвајања Резолуције Савета безбедности УН наредног дана. Исти аутор је у коауторству са Искром Бисенић представио рад руске војне болнице у Бресју код Косова Поља. Током периода свог деловања, од јуна 1999. до јуна 2003, болница је пружала медицинску помоћ припадницима руског батаљона и цивилном становништву, у првом реду Србима из Косова Поља, Приштине и ближе околине. Сама зграда болнице, коју је после јуна 2003. преузео Дом здравља Косово Поље, страдала је у Мартовском погрому наредне године. Бојана Јанци-

ковић приказала је разарање села Бело Поље недалеко од Пећи током 17. марта 2004. у којем је спаљено 40 српских кућа. Ђорђе Радовановић анализирао је деловање међународних снага безбедности између 17. и 19. марта 2004. посматрајући овај проблем на примеру дешавања у селима Грабац и Бича недалеко од Глине. Своје истраживање аутор је у значајној мери засновао на прикупљеним исказима становника ових села, који су, како аутор закључује, сагласни у оцени да „западни део Међународне заједнице у пракси није показао истинску намеру да заустави етничко чишћење Срба, већ је својом благонаклоношћу према Албанцима допринео његовом интензивирању”. И Марко Марковић ослонио се у великој мери на сведочанства непосредних очевидаца пишући о мартовским догађајима у Чаглавици. Ауторова истраживања показују да је предстојећи погром најављен покушајем убиства српског средњошколца 15. марта, те да су у главном нападу на ово село два дана касније рањена два мешанина српске националности, повређено више припадника КФОР-а и УНМИК-а и да је спаљено десет српских кућа. Узроци, ток догађаја и последице Мартовског погрома у Призрену и Штрпцу детаљно су анализирани у раду Јелице Михајловић. О мартовским догађајима у Призрену

писао је и Милутин Стијовић, који је у свом раду, такође, представио страдање српског становништва и српске културне баштине у Пећи.

Уништавање српске културне баштине, укључујући неизоставно страдање Српске православне цркве, тема је шест радова објављених у овом зборнику.. Отуда је Зоран Гарић детаљно приказао разарање православних цркава у марту 2004, истичући како свеукупно страдање српске културне баштине чини саставни део „шире стратегије албанских сепаратиста, који има за циљ да промени не само демографски већ и културно-историјски идентитет Косова и Метохије”. Стефан Филиповић нагласио је у свом раду континуитет албанског насиља над православним црквама, гробљима, испосницама и другим сакралним објектима, посматрајући мартовске догађаје из 2004. као ескалацију „екстремне физичке деструкције материјалне културне баштине” Српске православне цркве (СПЦ) и српског народа на овом подручју. Ивана Женарју Рајовић и Јелена Павличић Шарић посебно су указале на уништавање зидног сликарства, икона и иконостаса у православним храмовима на простору Косова и Метохије које је оскрнављено током Мартовског погрома. Ауторке закључују да су наведени догађаји у значајној мери „осиромашили српску умет-

ничку баштину и онемогућили стварање целовите слике о њеном развоју”. У свом раду Радован Пилиповић анализирао је однос црквених власти СПЦ према разарању православних храмова и протеривању српског становништва. Радови Митре Рељић и Бобана Стојковића посвећени су страдању манастира Девич. Аутори су представили мотиве напада на манастир, спаљивање његових конака, уништавање покретне имовине и разарање гробља, као и покушаје монахиња да по окончању Погрома обнове живот на згаришту светиње.

Коначно, трећој тематској групи радова објављених у овом зборнику припадају истраживања посвећена проблему утврђивања одговорности за злочине почињене током Мартовског погрома и анализи његових последица. Александар Гуџић представио је деловање правосудних институција на Косову и Метохији у периоду од мартовских догађаја 2004. до једностраног проглашења независности Косова четири године касније. Ослањајући се у првом реду на извештаје Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и извештаје *Human Rights Watch*, аутор је указао на проблеме који су пратили ток истраге кривичних дела, као и на низ потешкоћа приликом прикупљања доказа попут губитка доказног материјала, застрашивања сведока и

одсуства оштећених страна које услед расељавања нису присуствовале суђењима. Душан Пророковић анализирао је последице Мартовског погрома, закључујући да је „крајњи исход политичког процеса који је [потом] уследио стварање замрзнутог конфликта, који се може контролисати, али се не може решити”. Истражујући „процес креирања новог етничког и културног идентитета на Косову и Метохији након ратних сукоба и политичких промена”, Слободан Миљковић је у свом раду поставио питање „да ли ће се Срби ‘пробудити’ као нови ‘Косовари’”? Аутор је указао „на начин на који се идентитет ‘Косовара’ формира, перципира и користи у политичком дискурсу, посебно у контексту етничких подела и његовог прихватања или одбацивања међу различитим заједницама”. Иван Томић посветио је своје истраживање питању изградње колективног идентитета Срба на Косову и Метохији у контексту Мартовског погрома, показујући да су последице етнички мотивисаног насиља дугорочне и да „дубоко утичу на формирање колективног идентитета и друштвено понашање погођене заједнице”. Аутор је истакао „косметски синдром” као психолошки и социјални одговор Срба на простору Косова и Метохије на континуирано насиље и маргинализацију.

Зборник *Мартиновски појром* 2004. *Узроци, разарања, последице* представља значајан подухват испуњен настојањем да се бројна питања у вези са овим феноменом сагледају из угла науке. Посматрано у целини, зборник карактеришу разноврсност

тема и мултидисциплинарни приступ проблемима који из њих проистичу, док радови сабрани између корица ове књиге чине солидно полазиште за будућа истраживања.

Душан Бојковић